BYN MITT I HAVET
Nötö genom tiderna

Mitla Sjöholm

Nötö Hembygdsförening rf

Byn mitt i havet - Nötö genom tiderna

Text: Mila Sjöholm

Översättning: Lotta Green

Layout: Iikko Kuusela

Pärmbild: Harry Michelsson

Utgivare: Nötö Hembygdsförening rf

Tryck: Picaskript Oy

ISBN 978-952-93-9929-1 (nid.)

ISBN 978-952-93-9930-7 (PDF)

Förord

Boken du har i din hand har kommit till tack vare Nötö hembygdsförenings initiativ till ett projekt om Nötös skärgård och historia. Till projektet hörde också en kulturstig som går via de gårdar som utgör kärnan av Nötö by, samt en naturstig som låter vandraren bekanta sig med Nötös vackra landskap. Denna historik om Skärgårdshavet och Nötö skärgård grundar sig på flera olika källor, så som artiklar, intervjuer och skärgårdsbors dagböcker. Utgående från de källor som har funnits till hands, har redaktören enligt bästa förmåga samlat ihop materialet om Nötös historia. Ifall du stöter på felaktigheter, kommer på något relevant som saknas i texten eller om du annars har kommentarer, kan du kontakta bokens redaktör. Redigeringar görs i följande utgåva.

Bildmaterialet i denna publikation härstammar främst från nötöbornas egna fotoalbum. Fotografierna och de tillhörande historierna är ihopsamlade av Daniela Seeskari och Harri Seeskari och digitaliseringen utfördes av Harri Seeskari och Jouko Lehtola. Fotografierna har donerats till Nötö Hembygdsförening och finns också på hemsidan, *Nötö.fi.*

Kultur- och naturstigen har förverkligats av Mila Sjöholm. Eftersom Nötö till största del består av privatägd mark, har vi respekterat markägarnas önskan om att inte placera ut infotavlor i omgivningen. Pilar som visar riktningarna för natur- och kulturstigen finns däremot utsatta på olika ställen. Både kultur- och naturstigen går också att bekanta sig med i digital form med hjälp av den virtuella kartan på hembygdsföreningens hemsida *notohbf.fi*

Detta projekt är förverkligat med stöd från Museiverket och Konstsamfundet. Också intervjuarkivet på Åbo Akademis folkloristiska enhet fungerar som en viktig källa, bl.a. när det handlar om hur nötöbor livnärde sig i tiderna. Likaledes gav Daniela Seeskaris intervju med den före detta butiksinnehavaren Runar Abrahamsson från 2004, en levande beskrivning av en handelsmans liv på Nötö. Jag vill rikta ett särskilt tack till Peppi Nyholm, som läste igenom ett stort antal intervjuer och annat material samt därigenom hjälpte mig att hitta intressanta och viktiga ämnen från en utomståendes perspektiv. Nyholm hjälpte mig även att att sortera och begränsa ett enormt material. *Tack Peppi.*

Till sist vill jag tacka Nötö hembygdsförenings styrelse och Jaana Novitskij som med sina kommentarer och goda råd har hjälpt till i arbetets olika skeden. Jag vill också rikta ett speciellt tack till alla nötöbor som har delat med sig av sina egna minnen och berättelser. Jag är tacksam över att ha fått förverkliga det här projektet och hyser stor respekt för de generationer som i tiderna har bott på ön. Jag ser nu på ön som har varit mitt sommarparadis redan i 40 år med helt nya ögon.

Innehåll

Introduktion 7
Skärgårdshavet 8
Skärgårdshavets nationalpark 8
Landskapets uppbyggnad 9
Arkeologiskt kulturarv 10
Landskapets kulturhistoria 11
Traditionellt landskap 12
Skärgårdens fasta bosättning och näringsliv 12
Livet på Nötös stamhemman 13
Mångsidiga skärgårdsbor 15
Jordbruk och boskapsskötsel 15
Väderkvarnen 16
Jakt 16
Fiske 17
Skärgårdens blomstringstid 18
Sjöfart 18
Båttyper 19
Förbindelser till fastlandet 20
Socialt liv och kulturliv på Nötö 20
Kapellet 23
Nötö skola 24
Tjänster på Nötö 26
Nötös andelshandel och butiksinnehavaren Runar Abrahamsson 26
Posten 29
Hälsovård 29
Skärgårdens avfolkning och nutiden 30
Svea Jansson – folklig vissångare från Nötö 31
Till sist 33
Källförteckning 33
Karta över Nötö 35

Introduktion

Nötö hör till Pargas stads yttre kommunområden och är en av skärgårdshavets största öar. På grund av sitt läge har Nötö alltid varit en viktig knutpunkt för förbindelser, affärsverksamhet och religiöst liv. Trots att Nötö är beläget i yttre skärgården är ön ingen typisk utö. Dess landskap kännetecknas av varierande natur med allt från tallskogar och skogskärr till vidsträckta fält och åkrar.

På Nötö finns fortfarande ett kulturhistoriskt värdefullt bycentrum bestående av gamla gårdar (hemman). Mitt i byn står en väderkvarn och på några minuters gångavstånd från hamnen finns ett kapell som invigdes 1757. Man har daterat Nötös bosättning tillbaka till början av 1000-talet och antagit att även vikingarna hade sina vägar förbi och eventuellt till och med bodde på ön. Enligt jordeböckerna lär det ha funnits 13 hemman på Nötö redan år 1540. Innan andra världskriget hade Nötö områdets största bysamhälle med 35 hushåll och upp till 200 invånare.

Vid sidan av jordbruket var fiske det som nötöborna i tiderna huvudsakligen livnärde sig på. Jakt var också en viktig livsnäring, och gårdarnas båtlag hade jaktlägen för fågel och säljakt ute på de yttre skären. Från och med 1900-talets andra hälft blev det allt svårare att försörja sig på jakt, jordbruk och fiske. Skärgårdens avfolkning började sakta men säkert. Vintrarna på Nötö är numera mycket tysta och folktomma, men somrarna är däremot livliga med många sommargäster och turister. Intresset för skärgården ökar och allt fler skärgårdsbor livnär sig idag genom turism. Tiderna förändras ständigt, men kärleken till skärgården består.

Skärgårdshavet

Skärgårdshavet, området mellan fasta Åland och sydvästra Finlands kustområden, utgör en unik kombination av naturlandskap och människobrukad kulturbygd. Skärgårdshavets nationalpark är ett naturskyddsområde vars viktigaste uppgift är att skydda och vårda den mångsidiga naturen och alla arter på detta område. Den sydvästra skärgården är sällsynt på ett världsomspännande plan och unik till sin landskapstyp, vilket har lett till att miljöministeriet har kategoriserat Skärgårdshavet till ett av Finlands nationallandskap. Den ursprungliga byggnadsmiljön, näringsformerna och de kulturhistoriska elementen har bevarats särskilt väl i området. Nötö samt de närliggande öarna Björkö, Berghamn, Lökholm, Borstö och Jurmo är en del av Skärgårdshavets unika kulturlandskapsområde.

Skärgårdshavets nationalpark

Skärgårdshavets nationalpark etablerades år 1983 och har till uppgift att bevara en levande skärgård till kommande generationer genom att skydda naturen och kulturen i Skärgårdshavet. Nationalparkens areal är 500 km² och den förvaltas av Forststyrelsen, liksom andra nationalparker i Finland.

Nationalparken består huvudsakligen av karg yttre skärgård, som karakteriseras av bl.a. vindpinade bergstallskogar, lågvuxna lövskogar samt kala klippor som blottar delar av den 2000 miljoner år gamla berggrunden. Nötö hör till mellanskärgården som är tätare än den yttre skärgården och än mer sällsynt.

De skärgårdsskogar och kulturlandskap som är i naturligt tillstånd är särskilt representativa i den här nationalparken. Det finns många utflyktsmöjligheter från naturskådning till camping och paddling. Det är tillåtet att plocka bär och svamp på områden som inte har tillträdesförbud. Allemansrättens regler gäller också för mete och pilkning.

I Skärgårdens nationalpark finns det fler utrotningshotade arter än i någon annan finsk nationalpark. WWF Finland har rapporterat 467 stycken hotade arter i nationalparken (WWF 2014).

Tack vare regelmässiga forskningsprojekt och räkningar av arter är nationalparkens fauna särskilt väl dokumenterad. Av däggdjuren har 25 stycken påträffats, av dessa är gnagarna, räven, mårdhunden, minken och älgen de vanligaste. Det största beståndet av den utrotningshotade Östersjövikaren (Pusa hispida botnica) förekommer i Skärgårdshavets nationalpark. Gråsälen (Halichoerus grypus) är betydligt vanligare och påträffas i hela området (Forststyrelsen 2014).

Också fågelbeståndet är rikt och man känner till 132 fågelarter som häckar i området. I Nötö skärgård häckar ungefär 80 fågelarter av vilka de vanligaste är knölsvan, vigg, gräsand, ejder, strandskata, större strandpipare, storskrake, skäggdopping och svarthakedopping samt göktyta, ladusvala och hussvala. Färre men förekommande häckande arter är bland annat småskrake, fiskgjuse, svärta, tornfalk, kornknarr, näktergal, törnsångare, tofsvipa, berguv, härmsångare och havsörn. Efter en aktiv räddningsinsats har havsörnens bestånd ökat och nuförtiden kan man igen se fågeln cirkla över skärgårdshimlen (Lintuatlas 2017).

Strandängarna utgör en livsviktig grund för många växtarter. När ängarna står i blom drar de också till sig flera sällsynta insekt och fjärilsarter. Många arter är beroende av vissa bestämda ängsväxter, och blir på grund av den minskande bearbetningen av ängsmarkerna allt färre. Tack vare forskning i trädbeståndet har man kommit fram till att även tallarna och lövträden har en viktig roll som uppehållare av artbestånden (Forststyrelsen 2014).

Den gröna sköldmossan som förekommer i den inre skärgårdens och mellanskärgårdens barrskog, finns också på Nötö och är nationellt klassificerad som särskilt utrotningshotad (Faunatica 2013).

Skärgårdshavets undervattensnatur är mycket mångsidig för finska förhållanden. Zonindelningen som är typisk för nationalparken, visar sig också under vattnet. Zonindelningen innebär att arterna och habitaten förändras allt från den inre skärgårdens skyddade livsmiljö till ytterskärgårdens öppna bergsbotten, där blåmusslorna förekommer i stora antal. Fiskbeståndet är stort. Till de vanligaste arterna hör bland annat *strömming, abborre, gädda, mört, braxen, tånglake, skrubbskädda, sik* och *simpa* (Wikipedia 2017).

Skärgårdshavets biosfärområde

Nationalparken befinner sig i ett större skyddande biosfärområde som grundades av UNESCO år 1994. Biosfärområden är modellområden för hållbar utveckling. Man strävar bland annat efter att värna om natur- och kulturvärden, att främja den ekologiskt och socioekonomiskt hållbara utvecklingen och att stöda utvecklingsprojekt.

Landskapets uppbyggnad

Skärgårdshavets landskap präglas av klippiga kuster. Man hittar också rikligt med släta klippor och flyttblock samt jättegrytor som formats av istiden. Klippgrunden består huvudsakligen av granit och gnejs. Man kan också se spår av istiden i form av fåror av gnejs och glimmerskiffer som rör sig öst-väst.

Den tredje av Salpausselkäs ryggar går genom Skärgårdshavet och sticker upp ovanför vattenytan i form av öar där man hittar sand- och stenstränder. Hela området hör till den hemiborealiska ekzonen. Öarnas olika delar kan skilja sig mycket från varandra, karga tallskogar eller klippstränder kan snabbt övergå i frodiga lundar. De klippigare öarnas högsta punkter är ofta bara, släta berg som omges av skog.

Strandängar är vanligast i mellanskärgården, men hittas också i den yttre skärgårdens mer skyddade stränder. Den traditionella djurskötseln har satt sina spår i skärgårdens natur. I Skärgårdshavets karakteristiskt kalkrika jordmån frodas gräsrika enlundar. Dessa utgör en del av områdets vackraste landskap. Skärgårdens åkrar är ofta små och utspridda eftersom de placerats på leriga områden mellan klipporna.

Nötö hör till den grönskande mellanskärgården som har drag av både den inre och yttre skärgården. Nötös huvudö är nästan 4 km lång och på sina ställen ca 2 km bred. Ön är osedvanligt grön och domineras av tallskogar. Tallskogarna finns i många olika former - vissa domineras av renlav och andra har en mera gräsbevuxen omgivning. Mellan klipporna och tallskogarna hittar man också kärr och sank skogsmark.

De största obrukade skogarna ägs av Åbo stad, resten av ön är privat egendom. Nötös stora sädesåkrar som övergått till att bli ängar vittnar om öns unika historia som den yttre skärgårdens spannmålsmagasin. På sommaren täcks landskapet i ängsblommornas färgprakt. På hösten ger de grannröda rönnarna både skydd och näring åt de migrerande fåglarna. På vintern är den klara stjärnhimlen bländande vacker.

Arkeologiskt kulturarv

Egentliga Finlands skärgård bosattes under den senare stenåldern (ca 2000-1300 f Kr). Landhöjningen i Skärgårdshavet ledde till att öar reste sig ur havet och den förhistoriska befolkningen spred långsamt ut sig genom att bosätta sig på dessa öar.

Under sten- och bronsåldern var vattennivån 20-25 meter högre än den är nu. Den yttre skärgården utgjordes av Nagu, Korpo och Houtskärs huvudöar. Under järnåldern (500 f Kr-1150 e Kr) spred sig befolkningen över området som nu utgör Skärgårdshavets nationalpark.

Under brons-och järnåldern var skärgården glest bebodd, men erbjöd goda möjligheter till jakt och fiske. Vattnet var mer salthaltigt än nu och hyste hem till torsk och ett stort antal andra fiskar. Man fångade också vikare, gråsälar och knubbsälar, dessutom jagade man sjöfåglar som också försedde befolkningen med dun.

De viktiga sjöfarlederna trafikerades av vikingar, hansa-köpmän och andra handelsexpeditioner österut redan innan någon fast bosättning etablerats. De vanligaste fornlämningarna härstammar från slutet av stenåldern ända fram till 1800-talet. Största delen av de arkeologiska fynd som görs kan kopplas till fiske. Till dessa hör bland annat de stenformationer som användes som tillfälliga boplatser (sk tomtningar), labyrinter, båtuppdragningsplatser, stenugnar och hällristningar. Tomtningar är tillfälliga övernattningsskydd eller förråd som byggdes av fiskarna. Fiskeresorna var ofta långa - dessa skydd var livsviktiga i skärgårdens hårda väder.

Gravrösena från brons- och järnåldern anses höra till de mest spektakulära av de förhistoriska fornlämningarna. I Skärgårdshavets nationalpark hittas flest gravar på Nötö samt på Hitis större öar. Redan under järnåldern var dessa öar en del av den täta skärgården och avstånden till den yttre skärgårdens fiske- och säljaktsvatten var korta.

I gravarna på Nötö har man påträffat ett flertal nitar som använts i båtbygge, vilket vittnar om den i tiderna rätt vanliga traditionen med båtgravar i sydvästra Finland (Tuovinen 1991). Med båtgravar innebär den förhistoriska traditionen att begrava den avlidna tillsammans med båten. Man har också hittat mänskliga kvarlevor och ett stort antal ben från djur och föremål tillverkade av ben (Tuovinen 2001). Allt som allt har man hittat fem gravar på Sundbergen och två på Mjoö, vilket tycks vittna om en mer permanent bosättning (Tuovinen 1991). En annan möjlig förklaring är att det skett ett skeppsbrott i närheten och att de överlevande resenärerna har begravt offren. När gravarna restes var Sundbergen en egen separat liten ö. Landskapet såg rätt annorlunda ut.

I praktiken har alla öar och holmar utnyttjats av människan på ett eller annat sätt. Spåren efter människans inflytande har dock minskat på öarna och på sina ställen försvunnit helt och hållet. Detta försvårar arbetet med att tolka och berätta landskapets historia.

Gravröse

Kallas också för ett kummel och härstammar från brons- och järnåldern. Rösena består av stenar som går att lyfta för hand. Under bronsålderns första del begravdes de avlidna direkt i rösena, senare övergick man till kremering. I vissa rösen har man hittat smycken och vapen, så kallade gravgåvor. Ur en del gravar har gåvorna försvunnit, i andra fanns det inga till att börja med.

Ofta är gravplatserna placerade på mycket synliga ställen, till exempel högst uppe på klipphällen.

Lagen om fornminnen skyddar dessa förhistoriska monument.

Nötö bystrand 1953

Landskapets kulturhistoria

Skärgårdens fasta bosättning kan dateras tillbaka till 1100-1300-talet. Till en början var bosättningen på de största öarna koncentrerad kring täta bysamhällen. Bymiljön präglas av småskaliga ängar och täta husgrupper belägna mellan skyddande klippor. Bebyggelsen finns huvudsakligen nära hamnen och de små byåkrarna.

Skärgårdsbyarnas kulturmiljö omfattar hamnar med bryggor och vågbrytare, strandbodar och båtskjul samt mindre åkrar med gärdsgårdar av sten. De gamla stamhemmanen finns fortfarande i byns centrum, omgivna av odlingsmarker. Till bysamhället hör också kapell, skolor och lotsstationer.

Från och med slutet av 1900-talet har kulturlandskapet påverkats av både minskande permanent bosättning och betande boskap, samt ökande turism.

Nötö by är en av de äldsta byarna och även den största inom nationalparken. Som kulturlandskap omfattar den sjutton hus. Den välbevarade byn är mycket värdefull (Museiverket 2009) och hör till ett nationellt värdefullt landskapsområde (Miljöministeriet 1992). Till byn hör förutom stamhemmanen också en restaurerad väderkvarn, kapellet från 1756, den gamla folkskolan och många värdefulla byggnadshelheter med hus- och förrådsbyggnader, lador, strandbodar och torp.

Traditionellt landskap

Kulturlandskap och kulturbiotoper har uppstått som en följd av traditionell livnäring, boskapsuppfödning och småskaligt jordbruk. Den traditionella djurskötseln har satt sina spår i öarnas natur. På nästan varje ö hittar man ängar eller lundar med tillhörande enar, på de mer fruktbara markområdena lövängar och hyggen som använts som betesmark.

Den avfolkning av öarna som började under 1960-talet har gjort att många kulturlandskapstyper har vuxit igen. De gamla betesmarkerna och deras mer och mer sällsynta flora och fauna håller på att försvinna. Många av arterna förekommer endast i Skärgårdshavet och på Åland. Man försöker åtgärda denna utveckling med landskapsvård och avbetning. Idag vårdas ett ungefär 300 hektars kulturlandskap i Skärgårdshavets nationalpark. Det viktigaste målet med omsorgen är att återställa och uppehålla betesmarkerna.

Om sommaren huserar numera en flock på ungefär 10 stycken highland cattle samt både finska och åländska får på Nötö. Öns fyrbenta landskapsvårdare betar på gräs- och strandängar samt i skogslundar.

Skärgårdens fasta bosättning och näringsliv

Nötö beräknas vara bebott sedan 1000-talets början. Även vikingarna lär ha besökt och eventuellt bott på ön.

Med tiden växte lantbruk och djurskötsel fram som livnäring vid sidan av jakt och fiske. Under bronsåldern (ca 1000 f Kr) förenades redan kuster och öar kring Östersjön av handel och sjöfart. Under järnåldern (500 f Kr -1000 e Kr) ökade landhöjningen öarnas antal och bosättningen spred sig utåt i skärgården.

Nästa våg av bosättare kom i slutet av 1100-talet när svenska nybyggare spred sig över Skärgårdshavet. Den andra vågen av svenska nybyggare under 1200-talets slut höjde Skärgårdshavets invånarantal ytterligare. Den östnyländska kusten och skärgården fick en fast befolkning som fokuserade på djurskötsel, fiske och jordbruk. Skärgårdshavets invånarantal ökade stadigt ända fram till mitten av 1500-talet.

Nötö nämns inte i gamla beskrivningar av sjöfartsleder, vilket har lett till slutsatsen att ön i något skede bytt namn. Den ö som i beskrivningarna av sjöfartsleder kallas “Malmö” har spekulerats vara Nötö. Ordet “malm” betydde sandig skogsmark och både Nötö och Fårö består främst av denna marktyp. Namnändringen har troligen skett när ön börjat användas som betesmark för nötkreatur och sedan 1500-talet har Nötö varit dess officiella namn (Zilliacus 1991). En annan teori är att namnet härstammar från hasselbuskarna som fortfarande påträffas på Mjoö. Från Nötö har buskarna nästintill försvunnit, antagligen då man röjt skog för betesmark.

1540-talets jordeböcker talar om 13 hus på Nötö. Under 1600-talet var Nötö med sina 280 invånare den tredje största byn i Nagu. Invånarantalet höll till och med på att bli så högt att alla inte kunde livnära sig med den tidens metoder. Förhållandena höll på att försämras och krig samt farsoter plågade samhället. Under 1700-talets första hälft spred stora ofreden och pesten oro i skärgården. 1800-talets tekniska genombrott underlättade också livet i skärgården. Modern fiskeutrustning som krokar och drivnät, lättade bybornas arbetsbörda. Nybyggare strömmade åter till skärgården och invånarantalet steg igen hastigt.

Livet på Nötös stamhemman

På ön finns sju stamhemman, vars ägare fortfarande hör till öns större privata markägare. De äldsta släkternas och stamhemmanens historia går tillbaka till 1600-talet.

Stamhemmanen är *Grannas, Backgrannas, Sjögrannas, Norrgrannas, Kalvik, Södergrannas* och *Västergrannas (Oppstu och Nederstu).* Dessa gårdar var i allmänhet välutrustade med boskap, häst och torp. Det fanns en hel del torp: Skräddars, Blomkvistese och *Smedan* i *Båtvik, Övergårds* och *Nedergårds* på *Bånholm, Sjöbergs, Mattssons, Janssons, Adolfssons, Lindholms båttorp* samt *Fårhälla* och *Vatukil* på Mjoö. Torparna betalade hyra både genom arbete och i pengar. Man fick också in pengar för den boskap som betade på gårdens mark.

Bysamhällets mark och vatten fördelades i tiderna efter principen att alla skulle få lika mycket. Man turades årligen om med användningen av fiskevattnen och betesmarkerna, men odlingarna förblev privatägda. Överenskommelsen om fiskevattnen gäller ännu idag.

År 1783 delades Västergrannas upp i Oppstu och Nederstu. Backgrannas blev Backas kring år 1910. Under åren 1900-1945 delades alla gårdar upp i mindre tomtar, från Västergrannas upp till tio stycken. Tomtarna gick i huvudsak till släktingar eller till öbor som livnärde sig på traditionella sätt. De första fritidstomterna och sommarstugorna dök upp först kring år 1950.

Invånarnas berättelser vittnar om husens många skeden och vilka olika stilar de haft genom tiderna. Fönstren har varit små och med blyglas. Golvplan-

Torparinstitutionen

Den finska torparinstitutionens rötter går tillbaka till 1600-talet, då torp etablerades på adelsgårdarna för att underlätta gårdarnas brist på arbetskraft. Från och med år 1740 fick också bondehemmanen rätt att ha torpare. På 1700-1800-talet hörde torparinstitutionen till en av de mest inflytelserika samhällsreformerna i hela Finland. De som hörde till släkttorpen, dvs de torp som hade grundats av hemmanens söner, hade betydligt bättre förutsättningar än de som etablerade sina torp på främmande mark. I samband med att jordbruket i början av 1900-talet utvecklades och torpares rättigheter fråntogs, började torparna allt mer driva sin egen sak, vilket ledde till åratal av konflikter. I Finland avskaffades torparinstitutionen hösten 1918 efter finska inbördeskriget, varefter torparna fick rätt att inlösa sina torp och 45 000 nya jordbruk uppstod.

Slåtter vid Kalvik 1938

korna har varit omålade och man brukade skrapa dem rena med sand. Mattor har huvudsakligen använts under vintern. Väggar tapetserades med tidningar, senare kom tapetpapper och blommiga tapeter. Mängder av bröd bakades i bakugnar på hösten och hängdes sedan upp i taket över vintern. Brödugnen fungerade också som en ljuskälla. Senare fick gårdarna gasspisar och andra nyare ugnar samt oljelampor.

”Under vintern bodde familjen i stugan som nuförtiden är köket. Om sommaren bodde man i egna bodar. År 1903 gjordes en inomhusrenovering då bl.a. dörrar och fönster förnyades och en ny bakugn murades. Innan renoveringen hade vi små blyglasfönster. De svarta stockväggarna har senare täckts över med tapetpapper och blommiga tapeter. Golvplankorna var av gran och de skurades rena med sand. Det mörknade taket har förnyats med modern panel.” - Artur Pettersson

Sjögrannas och Kalvik beräknas vara Nötös äldsta gårdar. Den äldsta delen av Kalviks nuvarande huvudbyggnad är byggd 1751 och är troligtvis Nötös äldsta hus (ÅA 1992). Det finns även andra byggnader som vittnar om att ha byggts redan på 1700-talet. Sjögrannas gård invid butiken i byns centrum beräknas vara öns äldsta gård. Dess grund lades redan år 1699 av Anders Larsson. Fram till 1950-talet var Sjögrannas en gammaldags kringbyggd gård med nävertak och en port, “smugon”. Dessvärre brann fem stycken värdefulla stockstugor upp år 1961 och idag finns endast två byggnader kvar på gården (Byggnadsstyrelsen 1986).

Mångsidiga skärgårdsbor

Skärgårds- och kustområdena kring hela Östersjön har präglats av att näringslivet har bestått av många små inkomstkällor. I den inre och mellersta skärgården har man kombinerat lantbruk och fiske så att fiske präglat vissa månader och lantbruk andra, övriga tider har man ägnat åt andra livnäringar. Ekonomin har således stått på fastare grund eftersom man haft möjlighet att kompensera ett dåligt fiskeår med en bra skörd och tvärtom. Allt som man kunde tillverkade man i hemmet, livsformen krävde således mindre pengar men en stor del arbete.

På Nötö var jordbruk och djurskötsel den huvudsakliga livnäringen vid sidan av fisket. Också jakten var viktig och husens båtlag hade jaktplatser för fågel- och säljakt på de yttre skären.

Till de andra yttre öarna sålde man ved och potatis. Potatisen växte bra på Nötö och de stora skogarna var fulla av träd. På 1930-talet grundade Åbos fiskhandlares andelslag ett fiskrökeri på Nötö. Rökeriet gav anställning främst åt fattiga torparkvinnor. Rökeriets verksamhet upphörde på 1950-talet när tillverkningen av fiskkonserver inte längre var lönsam.

Jordbruk och boskapsskötsel

I skärgården har boskapsskötsel varit viktigare än spannmålsodling eftersom man haft tillgång till rikliga betesmarker på strandängarna. Man har också kunnat samla foder i skogarna för att komplettera det odlade höet. På detta sätt har man kunnat bruka den ringa åkerarealen till spannmålsodling vilket har varit en viktig fördel.

På Nötös åkrar odlade man vete, korn och råg. Småskalig havreodling för djurfoder förekom också. Under denna tid var jordbruket överlag mycket arbetsdrygt och omekaniserat, vilket också ledde till att den mindre arealen i skärgården inte var något hinder för jordbrukets utveckling. Gårdarna hade sina egna hästdragna plogar och skördetröskor, men senare införskaffade man gemensamma traktorer (Jansen 2017). Många av jordbrukets nymodigheter spred sig snabbt i skärgården eftersom gårdarna var förhållandevis förmögna.

På Nötö hade alla djur. På gårdarna fanns ett flertal djur: hästar, kor, lamm och grisar. Även fiskare och torpare kunde ha en egen liten lada för lamm eller en egen ko. Om somrarna forslades ofta lammen och korna med båtar eller pråmar till närliggande öars ängar för att beta. Mjölkandet var kvinnogöra och man rodde eller seglade ut för att mjölka morgon och kväll. Får höll man för ull och kött. Lamm- och griskött saltades på hösten och konserverades. På vintern åt man köttet med kokt potatis och kålrot. Till sommaren palvade man kött i Sjögrannas rökbastu (Åbo Akademi 1992).

Mjölkning på 1940-talet

Väderkvarnen

Väderkvarnen representerar jordbrukets utveckling samt en ny byggnadskultur och industrialisering. I väderkvarnen kombineras timmermannens, smedens och snickarens färdigheter. Man kan knappast hitta två identiska gamla kvarnar eftersom de byggdes av lokala hantverkare och för olika behov, oftast utan ritningar.

Den väderkvarn som står mitt i Nötö by var i användning från krigets början fram till 1930-40-talet. Denna sedermera restaurerade väderkvarn hör till Sjögrannas gård. Också Norrgrannas, Backgrannas, Grannas, Kalvik och Oppstu hade varsin väderkvarn - eller "mölla". Utsikten måtte ha varit mycket vacker när man närmade sig från havet och fick syn på alla kvarnar. Numera finns endast kvarnstenarna kvar av de andra kvarnarna, om ens de. Nötös kvarn är en så kallad stubbkvarn.

Jakt

I den yttre skärgården kan man ännu hitta halvcirklar av stenar som skyddar sikten från stranden. Dessa jaktskydd har i folkmun kallats paahus eller koija. Om det inte fanns tillgång till stenar på holmen kunde murarna göras av trä eller filt. Framför dessa jaktskydd placerade man en lockfågel av trä (en sk vetta) i strandvattnet. Lockfågeln lockade fåglar att landa inom skotthåll för jägaren som satt bakom jaktskyddet. Lockfåglarna tillverkades genom att spänna ett fågelskinn över en träram, fågelhalsen stöddes med käpp för att hållas upprätt.

Sjöfågeljakten kombinerades oftast med vårens ejderjakt. Under tidernas lopp har man från dessa jaktplatser skjutit knipor, svärtor, sjöorrar, viggar, bergänder, storskrakar och alfåglar.

Sjöfågeljakten var under gångna århundraden ett produktivt fångstsätt som satte färskt kött på bordet efter den långa vintersäsongen. De fåglar som inte tillreddes direkt saltades i tunnor. Efter kriget har fågeljakten sakta men säkert förlorat sin ekonomiska betydelse, men dess symboliska roll i jaktkulturen har inte försvunnit.

Säljakt idkades i mindre skala på Nötö i motsats till tex grannön Aspö. Det berättas att man "för länge sedan" skickade ut sju båtlag till de yttre fiskeholmarna för säljakt, men under natten steg havsisen och tog sex av dessa. Bara en husbonde och hans drängar överlevde eftersom han, enligt egna ord, i sin dröm blev varnad av en vattenande. Denna olycka lär ska ha lämnat 18 ödehus i Nötös första by Mattsbacka (Lundberg 2003). Man kan tänka sig att denna händelse ledde till att entusiasmen för säljakt på Nötö avtog.

Oppstus folk rensar fisk på 1920-talet

Fiske

Redan under stenåldern idkades fiske kring Östersjön. Under denna tid fiskade man med benkrokar och treuddar. Grövre nät antas ha använts redan under 200-300-talet. Tillverkningen av finare nät möjliggjorde strömmingsfiske, vilket idkades redan under 1100-talet på den södra Östersjön. Stegvis blev också fångstredskap som ryssjor, paunetter och notvarp vanliga i kustfisket.

Fisket var den huvudsakliga livnäringen på Nötö fram till 1960-talet. Ända fram till 1950-talet fiskade man kring Jurmo under hösten. Nötöborna hade fiskestugor på Jurmos holmar där man bodde ungefär en vecka i taget. För att övernatta vid fiskegrunden behövde man inte nödvändigtvis en stuga - man sov också under bar himmel. Båten kunde ställas på kant som vindskydd eller så byggde man ett stenskydd (tomtning) som gränsade av ett par kvadratmeter. Med hjälp av åror, spriråg, bom och mast gjorde man en takkonstruktion över tomtningen. Ibland kunde takkonstruktionen stödjas mot en upprätt klippvägg. Konstruktionen täcktes sedan med segeltyg (Åbo Akademi 1992).

Det viktigaste fisket var strömmingsfisket. Vårströmmingen fångades med notvarp, mjärden och ryssjor i maj och juni. På vintern idkade man vinternotvarpsfiske. Fisk transporterades i hundra kilos tunnor till Åbo och tidigare också till Tallinn och Stockholm. Under kriget fiskades också abborre och gädda och när var ont om mat fiskade man även torsk.

Eftersom alla fiskade var det ingen större skillnad mellan yrkesfiskare och andra. Stamhemmanen hade sina egna roterande fiskevatten som byttes årligen. Också torparna fiskade med mindre nät i havsvikar och vid stränderna. En tid verkade också ett litet fiskargille på Nötö, Nötö Salteriförening (ÅA 1993).

Fiskenäten gjorde man själv av bomull och under vintern reparerades näten. De färdiga näten färgades mörka med den röda kateku-färgen, som är en typ av harts. Senare kunde man också inhandla nät i butiken (ÅA 1992).

Skärgårdens blomstringstid

Så gott som hela Finlands skärgårdsliv förstärktes och stabiliserades under 1800-talets lopp. Nya fiskeformer så som krok- och drivnät, krävde inte hela byns gemensamma arbetsinsats, vilket gav upphov till att folk började bosätta sig också utanför byns centrum.

Skärgårdshavets kontakt till Sverige och Stockholm blev allt mindre efter 1808-1809 års krig då Finland blev en del av det ryska imperiet. Sveriges marknad ersattes istället med den ryska och estniska. Det finns orsak att kalla 1800-talets slut för skärgårdens blomstringstid, eftersom affärerna med öst och skärgårdens ekonomi tillsammans gav upphov till en utbredd smårederiverksamhet. Bondeseglationen fyllde skärgården med liv och även de som inte ägde mark och gårdar kunde få arbetsmöjligheter.

Även på Nötö såg man effekter av bondeseglationen. I slutet av 1800-talet fanns det 35 hushåll och en egen skola på ön (Nordkvist 2007).

Sjöfart

Välutrustade hamnar var en förutsättning för grundandet av sågar och skeppsvarv på öarna. Skepp som togs i bruk på Östersjön och Atlanten byggdes och preparerades. Också på Nötö fanns en betydande rederi- och skeppsbyggarverksamhet, vilket öns digra skogsmarker möjliggjorde. På Nötö fanns två sågar och den traditionella skeppsbyggarverksamheten fortsatte ända in på 1900-talets första hälft. Det största och mest kända segelfartyget som byggdes på Nötö var Julie, som färdigställdes av yrkesmännen på Norrgrannas strand år 1886. Julie förliste dessvärre i en storm på dess första seglats till England. Även största delen av besättningen och resenärerna gick detta sorgliga öde till mötes (Zilliacus 1974).

Nötöborna byggde sina fisksumpsbåtar själva, och med dessa fraktades levande fisk till Tallinn och Stockholm. Mjöl och potatis hämtades tillbaka från Tallinn (Museiverket 1986). Till Nötös flotta hörde fisksumpsbåtarna *Freija, Odin* och *Ture* samt en mängd allmänägda galeaser *Paul, Ina, Rauha, Kalervo* och *Sede* (Zilliacus 1974). Vraket av Sede finns fortfarande i Finnviken.

Skärgårdsbornas önskan att utveckla allt bättre och mångsidigare fartyg har gett upphov till olika former av fiskefartyg. Fiskebåtarna var stadiga, öppna båtar som styrdes både genom rodd och segling. I jämförelse med de båtar som byggs nuförtiden, är de äldre båtarna iögonfallande breda. Dessutom är de förhållandevis flatbottnade, går inte djupt och saknar köl.

Bondeseglationen

Bondeseglationen är en form för sjöfartshandel, som gårdar och byar slog sig ihop om under 1800-talet. Djurhudar, fisk, tjära och hantverk skeppades till de närmaste städerna och så småningom även utomlands, t.ex. till Stockholm och baltiska hamnar. Tillbaka hämtades till exempel salt, kryddor, tyger och metallvaror. På grund av de risker som fartygen utsattes för, var de ofta andelsägda. Bondeseglationen utgjordes både av skärgårdsbönder och de som bodde längs med kusten på fastlandet. Öbornas livsvillkor var hårdare och deras utbud också mer begränsat, oftast bestående av fisk.

Fiskebåtar i Kalvik

Båttyper

Skötbåten var skärgårdsbornas allmänna båt. Med den fiskade man både i hemknutarna och på de öppnare haven, djur fraktades till betesmarker, hö fraktades hem och man åkte för att mjölka kor. Skötbåten var ett måste i alla hushåll. Den vanligaste storleken var först 18-21, senare 21-24 fot.

Sumpjollen är spetsgattad och smalnar av mot aktern. I mitten eller i bakre delen av båten finns en sump för förvaring av levande fisk. I sumpen kunde en betydande mängd fisk fraktas, så länge vattnet byttes ut med jämna mellanrum och fisken inte förvarades där för länge. Sumpjollen var lättrodd och också en tämligen god seglare. Storleken var 12-18 fot.

Storbåten överträffade skötbåten i segling. I god vind uppnår den lätt sin maximala fart, tack vare sina stora segel. Trots svagare vind är dess medelfart heller inte dålig. Det grunda bottnen och den betydande vikten gör denna storbåt till en seriös seglare som inte tappar riktning och inte tar in vatten ens i hård vind. Storbåten är på många sätt ett större slags fartyg än lillasystern skötbåten. Vid färder till städer utrustades storbåtarna oftast med en provisorisk, löstagbar kajuta som fästes i bakre ändan av båten. Kajutan kunde ofta vara en tredjedels storlek av själva båten, som var mellan 30 och 40 fot lång.

Segelsumpens specialitet var, liksom sumpjollen, dess sump där fisk förvarades till försäljning. Båtens akter som också formade sumpen, gjordes så låg att sumpens lock låg i höjd med vattenytan. Den här egenskapen gav segelsumpen dess karakteristiska utseende, liksom den stora kajutan i mitten av skeppet. Segelsumparna var snabba båtar och kunde i god vind segla mellan Åbo och Stockholm på mindre än 20 timmar. Därför hände det också att båtarna användes till att frakta annat, så som människor. Segelsumparna var 40-50 fot.

Pråmarna var lastfartyg avsedda för att bogseras av alla slags båtar. De hade varken motor, segel eller åror. Pråmarna var behändiga även om de måste bogseras av andra båtar. Ingenting kunde sakta ner en pråm och de kunde frakta stora laster. Med pråmarna fraktades det mesta - speciellt kor, det rymdes 7-8 stycken per last. Pråmarna var inte dugliga för längre fraktresor förrän bogseringsbåtarna fick större och starkare motorer. Pråmarna kunde även hyras ut.

Förbindelser till fastlandet

Innan förbindelsebåtarna sattes i trafik besökte man oftast Åbo två gånger om året. På våren åkte man för att sälja fisk och på hösten på höstmarknad, där man rustade sig för vintern med kaffe, socker och mjöl. Till Nagu åkte man vid behov för att köpa bl.a. Halm och trävaror. Till fastlandet åkte man antingen med egna båtar eller med förbipasserande frakt- eller handelsfartyg (ÅA 1992).

I och med förbindelsebåtarnas rutter började man besöka fastlandet allt oftare. Innan första världskriget trafikerade ångbåten s/s Nagu mellan Nötö och Nagu. Från och med 1924 togs s/s Östern i trafik. Nötö var båda båtarnas ändstation. Östern, med start i Aura Å, åkte från Åbo till Nagu via Korpo till Nötö. Den anlände om kvällen och åkte tillbaka följande morgon. Vid dåliga väderförhållanden hände det dock att Östern nådde Nötö först på morgonen. Österns ankomst drog till sig mycket folk på Nötö. Man kom för att hälsa på grannar och bekanta (ÅA 1992).

År 1951 ersattes ångpannorna med motorer och även Östern fick en motor installerad. Ända fram till 1964 fortsatte båten trafikera mellan Nötö och Åbo. Hittills hade förbindelsebåtarna trafikerat endast om sommaren, men den nya m/s Utö gick året runt. Detta gav skärgården helt nya förbindelsemöjligheter.

Socialt liv och kulturliv på Nötö

Förutom festtillställningar och gudstjänster var Nötö också centrum för nöjesliv i trakten. Redan tidigt byggde man en dansbana på klipporna mellan skolan och kyrkan. Nötö ungdomsförening grundades 1919 och på initiativ av *"De Unga i Havsbandet"* flyttades en rysk barack från Aspö till Nötö för att fungera som ungdomslokal. Baracken placerades på mark donerad av Grannas gård. En av ungdomsföreningens viktigaste uppgifter var att arrangera danser tre gånger i året. Eldsjälen och läraren Hjalmar Strandberg fungerade som föreningens första ordförande och danser arrangerades ofta (Zilliacus 1974). Nötöborna har berättat att folk kom långa vägar till festerna och att man ofta inte kunde ta sig hem mitt i natten. Danserna fortsatte ofta ända intill gryningen. Havsborg fungerar ännu i denna dag som dans- och festplats.

Också under vintrarna var det gott om evenemang på Nötö. Då steg också invånarantalet i byn eftersom männen återvände från sina havsresor. Under jultiden gick man till skolan för att titta på elevernas teaterföreställning. Annandag jul dansade man och på söndagen efter trettondagen höll man öns lantdagar. På denna dag samlades alla torpare och bönder för att rådslå om vilka saker som borde utföras i bysamhället. Det berättas att mötet avslutades när barnen, såväl flickor som pojkar klädda i byxor, "sopade ut julen". Karlarna brukade delta i sysslan genom att kolla hur "saken" låg till (Zilliacus 1974).

Marthaföreningen på Nötö ordnade också olika evenemang med program för både äldre och yngre folk - bl.a. teater och dans. Andra allmänna samlingar var läsförhören, sjömansmissionens fester och evangeliefesterna. Från de närliggande öarna kom man till Nötö för bröllop, födelsedagsfester och auktioner av dödsbon - inte nödvändigtvis för varorna, utan för att alla andra var där (ÅA 1993).

Grannbesök var en del av vardagen men kontakten mellan öarna var utmanande under menföret. Under denna tid var vintrarna långa och kalla, isarna höll ofta ända till april. På isen kunde man färdas mellan öarna på skridskor, skidor eller med häst. Barn fick oftast inte färdas ensamma - under somrarnas vackra väder fick man ro och på vintern fick man åka efter att isarna visat sig bära. På de mindre öarna kunde livet kännas ganska ensamt (ÅA 1992).

Före telefonnätet kom till skärgården spred sig nyheter till exempel genom att man reste ett segel på en synlig plats på klipporna. 1946 etablerades telefonkontakten till Nötö och nästan alla hus fick en telefon. Telefonens ankomst var en otrolig kuriositet, speciellt bland äldre människor som ofta drog sig från att tala i telefon. Visserligen hörde de telefonen ringa men de svarade ogärna. Bland öns ungdomar var det populärt att skämta med den äldre befolkningen, man ringde till exempel ofta just när man såg att någon var på väg ut ut sitt hus (ÅA 1992). Telefonens ankomst öppnade kommunikationen med den yttre världen på ett helt nytt sätt. Nu kunde man få de senaste nyheterna från vänner och släkt i Åbo och Helsingfors via telefon. Telefonen underlättade också kommunikationen mellan skärgårdsborna i Nötö skärgård.

Läsförhör

Läsförhör eller katekesförhör var ursprungligen förhör i Katekesen och innantilläsning. Förhören hade en stor roll i folkuppfostran för det finska folket, speciellt som komplement till bristfällig skolundervisning. Förhören stärkte och mätte folkets, speciellt barn och ungas, läs- och skrivkunskaper. Under förhören lärde man sig recitera och konverserade både om religiösa och världsliga angelägenheter.

Teater på sommarfesten 1934

Nötö kapellet 1933

Kapellet

Kapellet på Nötö nämns första gången i ett vigselbevis från 1657 där det intygas att ett par vigts i kapellet på Nötö. Dxenna anspråkslösa byggnad lär ha funnits mitt i byn. Det nya kapellet restes redan 1664 vid öns västra hamn på Eurholmen, som senare fick namnet Kappalholm. (Zilliacus 1974)

Byggvirket hämtade man ända från Kasnäs men bygget utfördes av kapellgällets egna män. Kapellet på Kappalholmen finansierades till största delen av Maria Sofia de la Gardie, Jacob den stores dotter. Historien låter berätta att det skepp som Maria Sofia seglade med hade hamnat i sjönöd. Hon lär då ha lovat att resa ett Guds hus på den första plats där hennes fötter igen fick stå på fast mark. Denna plats var Lökholmen, men eftersom Lökholmsborna redan var delaktiga i Kappalholmens kyrkobygge gav hon sitt stöd till detta. Maria Sofia donerade också altarklädseln, kassocken, ett par ljusstakar samt 500 daler till kyrkan. Kyrkan stod färdig 1665 och tjänade på denna plats i nittio års tid. Kappalholmen ansågs dock på grund av sitt läge svårtillgänglig och därför beslöt man sig för att bygga ett kapell på huvudön. (ibid.)

År 1756 stod den nuvarande kyrkan färdig och ersatte sålunda Kappalholmens kapell. Kapellet invigdes och fick sitt namn Abrahams kapell, efter kyrkoherde Abraham Miödh, år 1757. Byggarbetet slutfördes 1772 när målaren G. Lucander färdigställde sina väggmålningar. 1774 grundades den resta gravgården kring kapellet. Innan detta begravdes de bortgångna under kapellgolvet, varje gård tilldelades fyra löstagbara golvplankor. (ibid.)

1801 anställde nötöborna Emmanuel Sonck som präst och tilldelade honom Fårhällans torp som boning. Tyvärr avled Emmanuel redan i april 1803 under en av sina predikofärder efter att ha fallit genom isen utanför Mjoö. Sedan dess har Nötö inte haft någon egen präst utan prästerna kommer från Nagu med båt. I tiderna var resan ofta lång och det hände att prästerna tog sig en avstickare på Berghamn där präst och kantor trakterades grundligt. Många mässor blev tvungna att ställas in och lika ofta fick man bevittna predikanter som var kraftigt berusade. Till exempel den kända predikanten Jakob Nordqvist brukade uppmana sin församling “att inte göra som jag gör utan som jag säger”. (ibid.)

Nötö skola

Nötöborna beslutade om grundandet av en folkskola redan på 1840-talet. Det tog dock över 40 år innan skolan äntligen grundades. Åren 1887-1889 inleddes skolverksamheten som en ambulerande skola, där undervisningen sköttes av en kringresande lärare. Samma lärare undervisade också elever på andra närliggande öar.

Nötös skolprojekt var framme i många tidningar: Folkwännen skrev 22.03.1884 om hur många av de rikare socknarna inte hade grundat någon skola eller ens strävade efter att grunda en, samtidigt som de mindre samfunden med stor entusiasm strävade efter att grunda en skola (Mattsson 2016).

Lagerqwist utsågs till skolans första lärare, lönen var 200 mark i året samt gratis uppehälle på den gård där skolan hölls. Den ambulerande skolan hade uppehåll 1884 eftersom man inte kunde hitta någon lärare. 1887 hittade man en ny lärare, Robert Söderman. Söderman hade själv gått i skola i Åbo och kommit till Berghamn för att arbeta som fiskare, där han började lära barn läsa och skriva. Söderman tjänstgjorde som lärare i många år från slutet av november till mars, några veckor åt gången i varje by (Zilliacus 1974).

”Söderman var en satt karl med yvigt hakskägg, som med en klockas regelbundenhet söp upp varje penni han tjänat.”
- Zilliacus 1974

År 1889 inledde Alina Korsström sitt arbete som Nötö skolas första egna lärare. Under 1900-talets första del hade skolan ungefär 30 elever. Oftast hade skolan bara en lärare och därför en rätt så begränsad läroplan. De två första årskurserna gick man i “småskolan”, vilket innebar en och en halv månads studier på hösten och det samma på våren. Den egentliga skolgången började man först som 9-åring (Ejderhamn 1999).

Till en början fanns inget elevhem på Nötö, så elever som kom längre ifrån fick bo på gårdarna. Om vädret tillät åkte man hem på lördag men redan på söndag måste man återvända eftersom måndag var en skoldag. Under stormar och menföre kunde man spendera långa tider hemifrån. Föräldrar kom på besök när de hade ärende till huvudön för att t.ex. besöka butiken (ÅA 1992).

PÅ 1930-talet gick Lökholms skola samman med Nötö skola, men detta hjälpte föga eftersom Nötö skola stängdes 1967 på grund av elevbrist. Skolan på Nötö hann verka i nästan 70 år, under nio olika lärares ledning. Efter 1967 fungerade postbanken i skolans utrymmen, och när banken stängdes fungerade byggnaden som postkontor ända fram till 1995. I början av 1990-talet renoverades skolbyggnaden av Nötö Hembygdsförening. Numera fungerar den som hembygdsgård (Mattsson 2016).

Den gamla skolbyggnaden har två skolsalar - stora klassrummet och slöjdrummet. Utöver dessa finns också de två rum och kök som tidigare utgjorde lärarnas tjänstebostad. I hembygdsgården finns numera ett sommarkafé och i den stora skolsalen ordnas varje sommar en ny konstutställning.

Nötö skola på 1910-talet

Lärarinnan Agda Mattsson med sina elever på 1940-talet

Tjänster på Nötö

Skärgårdens ekonomiska uppsving fortsatte genom 1900-talets första årtionden. Goda och fungerande hamnar satte fart på sjöfarten och handelsförbindelserna i många riktningar. Fram till 1950-talet fanns en såg, ett postkontor, tre banker och åtminstone två butiker på Nötö. På ön fanns förutom fiskare, jordbrukare och sjömän också skomakare, skräddare, lärare, köpmän och båtbyggare.

Nötös andelshandel och butiksinnehavaren Runar Abrahamsson

Under 1900-talets början hade Nötö flera små bybutiker som drevs av småföretagare, men urvalet var inget att hurra för: det var jäst, socker och kaffe. Nötös första andelshandel grundades 1919 och skulle ha grundats redan tidigare om inte kriget hade kommit emellan. I början verkade butiken i hyrda utrymmen på den motsatta stranden till byns hamn, tills man 1933 byggde en egen andelshandel vid Kalvik. Byggnaden existerar fortfarande men är i privat ägo.

När Runar Abrahamsson, hemma från Aspö, tog över Nötö Handel år 1950 hade Nötö över 100 invånare. Runar "Stockmann" Abrahamsson som hade studerat företagsekonomi i Stockholm blev den mest kända handelsmannen i Nötös historia. Under hans ledning fungerade Nötö Handel i 38 år, åren 1950-1988. Det lekfulla smeknamnet "Stockmann" fick han eftersom priserna var så höga att dom jämfördes med varuhuset Stockmanns priser. Enligt en annan version av historien gavs han smeknamnet för att Nötö Handels urval var så brett att det kunde jämföras med varuhusets. I början var konkurrensen med Andelshandeln tidvis mycket hård, men den flitiga och motiverade Abrahamsson blev i slutändan Nötös enda butiksinnehavare.

Nötö Handel tillhörde Kesko-koncernen och var den första K-butiken i skärgården. Butiksbyggnaden var till en början relativt liten med bara ett rum och ett kök, men Runar Abrahamsson lät bygga en privatbostad i övre våningen. Nötö Handel var en mycket typisk landsortsbutik med två försäljningsdiskar och med ett sortiment som inkluderade allt från knappnålar till traktorer - men inte nödvändigtvis så många färskvaror. När den nya hälsovårdslagen trädde i kraft år 1972, förnyades också själva butiksgåendet. Fastän Abrahamsson inte var förtjust i tanken på självbetjäning, blev ändå Nötö Handel eventuellt skärgårdens första självbetjäningsbutik. Abrahamsson berättar att Nötö Handel även sålde öl med speciallov innan ölförsäljningen blev friare. Han var också den första som fick hålla söndagsöppet (Seeskari 2004).

Kunderna räckte till tack vare sommargäster och Nötö lägeområde var ett populärt utflyktsmål. När förbindelsebåten Östern förde varor till byvikens andra sida, rodde Abrahamsson de själv över viken till butiken, som befinner sig på samma ställe som dagens butik (Seeskari 2004). Även på vintern var det viktigt att ha öppet, eftersom Nötö Handel, efter Andelshandens stängning, var den enda butiken i hela området - kunder kom ända från Borstö, Aspö, Berghamn och Jurmo. Under svårare vintrar skötte försvarets fartyg Varma och Pansio om lagrets påfyllning.

Nötöborna väntar på s/s Östern med vilken president Kekkonen anländer till Nötö 1961

Ibland måste man vänta på försändelser en hel dag ute på skeppsfarleden 30 km från Nötö. Abrahamsson tog därför stora leveranser under hösten så att butiken kunde hållas öppen hela vintern (ÅA 1993).

Runar Abrahamsson respekterades både som butiksinnehavare och som person. Han var känd som en driftig och öppensinnad person som värnade om traditioner. Runars hobby var matlagning och som ungkarl fick han gott om möjligheter att öva på sina färdigheter. Han har lämnat efter sig recept på skärgårdsdelikatesser som de "kropor" man tillredde på torsk, vattenfågel eller sälkött samt en hel skara andra tidstypiska rätter. Fisk och kött var tillredda på många sätt, men den färska fisken hade en självklar hedersplats (Zilliacus 1974).

Torskkropo

Torsklever mals och blandas med rågmjöl och smaksatts med salt, gräslök och lök. Massan formas till små bollar "kropor" och kokas i lättsaltat vatten.

Genom sina goda kontakter och sin handlingskraftighet drev Runar genom projektet att bygga en förbindelsebrygga vid stranden på byns sida. Han skrev till President Kekkonen och beskrev situationen på Nötö, vilket ledde till att Kekkonen år 1961 kom på besök till Nötö. Detta var en stor händelse och nötöborna mottog presidenten med blombuketter när han anlände med Östern. Besöket övertygade Kekkonen om behovet av en ny förbindelsebrygga och behovet av stöd och utveckling i skärgården överlag.

Kekkonen och butiksinnehavaren Runar Abrahamsson 1961

”Koddorna fick gå var som helst på ön, det var åkrarna som var ingärdade. Så det blev min uppgift att sprätta bort koskiten från vägarna, för tank vad hemskt om presidenten skulle stiga I en komocka!”

- Mattsson 2010

Posten

Innan Nötö postbanks tjänster förflyttades till den gamla folkskolans utrymmen, fanns Nötö postkontor i Grannas huvudbyggnad. Posten hämtades från Mattnäs i Nagu och, sorterades och delades från Nötö ut till andra närliggande öar. Postutdelningen skedde två, ibland tre gånger i veckan. Ofta tog den en hel dag - det fanns många mindre öar på vägen och det hörde till att stanna på kaffe och utbyta de senaste nyheterna innan resan kunde fortsätta. Postiljonens uppgift var inte enbart att dela ut post från fastlandet - paket samt varor från Nötö Handel skulle också fraktas från ö till ö. Dessutom körde postiljonen också människor. På sommaren fraktades posten med båt, på vintern med häst eller sparkstötting. Senare användes också snöskoter eller svävare. Från och med år 1962 plöjdes ett isvägsnätverk mellan Nagu och skärgården, vilket underlättade postutdelningen och förbindelserna från fastlandet till Nötö och andra öar. Vid menföre stod sjöbevakningen till tjänst med frakt av post och livsmedel till skärgården (ÅA 1992). När förbindelsebåten Utö började trafikera år 1964, kom posten till Nötö med den.

Hälsovård

Åren 1948-1970 cirkulerade Folkhälsans flytande hälsocentral på Skärgårdshavet. Den första båten Lyckoslanten hade främst hand om ärenden som rörde späd- och småbarn samt vaccinationer. Med på Lyckoslanten åkte en läkare och en hälsovårdare. Den senare båten Gullkronas rutt var mer utbredd, den åkte både i Åbolands, Ålands och Östnylands skärgård. Förutom läkare och hälsovårdare fanns det också en tandläkare ombord. Först fick barnen tandvård, och fanns det tid över tog man sig an de vuxna. På båten fanns tandvårdsutrustning och möjlighet till att röntga lungor. Ankomsten av Gullkrona annonserades alltid i tidningen, så att så många som möjligt skulle bli medvetna om den. På Nötö stannade Gullkrona oftast i två dagar.

Skärgårdens avfolkning och nutiden

Skärgårdshavets befolkningsmängd nådde sin kulmen vid 1900-talets början. Därefter minskade skärgårdsbornas handelsseglingar och sjöfarten koncentrerades till städerna. Första världskriget innebar att rörligheten begränsades för skärgårdsborna och Rysslands kollaps 1918 satte stopp för strömmingshandeln med Ryssland. Landtrafiken tog över sjötrafiken och skärgården blev åsidosatt och isolerad. Mest utsatta var de mest avlägsna öarna, vilket ledde till att invånarna var tvungna att flytta till fastlandet. Skärgårdens befolkningsantal började sjunka redan från och med 1920-talet och efter krigens slut var den arbetsbetingade utflyttningen redan mycket stor. Förbudslagen med dess tillhörande smuggling kom dock till att spela en viss roll för skärgården, eftersom den fördröjde utflyttningen genom att både balansera förlusten av Rysslands handelsmarknad och de ekonomiska förluster som skärgården led av smårederiernas försvinnande.

Nötö var bebott fram till 1950-talet, varefter servicen och arbetsmöjligheterna blev allt färre. Detta ledde till att åldersrepresentationen på Nötö blev förvrängd, då de yngre inte längre kunde livnära sig i skärgården. Andelshandeln, Nötös andra butik, stängde, likaså skolan. Telefoncentralen automatiserades, postens banktjänster drogs in och till sist också själva postkontoret. Enligt många kom både elförsörjningen och förbindelsebåtstrafiken för sent till ön. Nötö fick sitt elnät först år 1989, innan dess hade öborna försett sig med el från två dieselgeneratorer som fanns till för allmänt bruk. Grannas gård hade egen generator. Nuförtiden är det sällsynt att se upplysta fönster på Nötö om vintrarna. Av de som bor på Nötö året runt, finns endast ett fåtal kvar.

Skärgårdslivet har förändrats drastiskt under det senaste århundradet. De kulturlandskap och omgivningar som näringslivet har lämnat efter sig har idag ingen funktion. Samtidigt innebär sommargästerna, turismen och de arbetsformer som hör där till, att skärgården i sig idag har en helt annan innebörd. Turistmässigt är skärgården en ytterst attraktiv destination, och därmed har de arbetstillfällen som turismen erbjuder blivit betydelsefulla i skärgården. I Skärgårdshavets nationalpark och dess samarbetsområden finns flera intressanta utflyktsmål, hamnar, stugor samt natur- och kulturstigar.

Svea Jansson

Svea Jansson

– folklig vissångare från Nötö

Svea Jansson var under 1960-70 talet en av Nordens mest kända folkliga traditionsbärare och vissångare. Janssons repertoar omfattar tusentals visor, allt från barnsånger, folksånger, medeltida ballader till verser, även schagers och populärmusik. De äldsta nedtecknade visorna är från 1200-talet och har i princip gått från mun till mun från ett släktled till ett annat. (Häggman 2011)

Svea Jansson föddes på Nötö den 30.9.1904 och var Abel Konstantin Janssons och Ida Sofia Gustava Janssons fjärde barn. Svea Jansson hörde till en storfamilj med sammanlagt åtta barn. Familjens liv var svårt och när Svea var fyra år gammal erbjöd sig morföräldrarna, som bodde i Österäng på östra sidan av Nötö i byns utkant, att ta hand om henne. Svea betonade vid flera tillfällen att hon trots omständigheterna hade en lycklig barndom. (ibid.)

Sveas mormor Eva Gustava Jansson var född i Hitis. Vid tjugoett års ålder hade hon fått tjänst som piga hos en bonde på Nötö, där hon träffade skutskepparen Adolf Jansson. Med honom fick hon tre barn, av vilka det mellersta, dottern Ida Sofia Gustava, blev Sveas mor. Mormodern var glad och livlig till sin natur, hon tyckte om att sjunga och dansa och var känd i byn som en speciellt bra sångerska. Av henne lärde sig Svea en mängd visor. (ibid.)

I Svea Janssons barndoms- och uppväxtmiljö var det vanligt att sjunga medan man arbetade, när man rodde eller seglade. Man sjöng tillsammans när man träffades på fritiden. Om söndagskvällarna skrev flickorna upp visor ur minnet eller ur varandras vishäften. (ibid.)

Svea Jansson gjorde sina första framträdanden i Nötö skola, där hon även lärde sig läsa och skriva samt att tolka bibeln. Hon hade gärna fortsatt

utbilda sig vid fruntimmersskolan i Åbo, men familjens dåliga ekonomi satte stopp för planerna. År 1919 bildade ungdomarna på Nötö och omkringliggande holmar en ungdomsförening, som Svea blev medlem i år 1920. Hon blev också genast aktiv i föreningens sångkör. När körverksamheten lades ner i slutet av 1920-talet, blev Svea aktiv i ortens Marthaförening, där hon uppträdde med sång vid månadsmötena. (ibid.)

Efter morföräldrarnas död övertog Svea torpet på Österängen tillsammans med sonen Olof Klas (f. 1926). Livet på Nötö var torftigt, och Svea livnärde sig genom fiske och genom att virka och sy på förtjänst. När fiskrökeriet öppnade på Nötö fick Svea en del arbetstillfällen. (ibid.)

Svea hade alltid drömt om en karriär som sångerska, men det var först år 1939 då Svea bodde med sin andra son Stig Gerhardin (f. 1934) i Korpo, som drömmen äntligen började gå i uppfyllelse. Den åboländska musikläraren och visforskaren Greta Dahlström hade redan tidigare lagt märke till Svea från ett besök på Nötö där den unga flickans ansenliga samling visor hade gjort intryck. Dahlström förstod värdet av att bevara och skriva ner visor för kommande generationer, kontaktade Svea och bad henne komma till Åbo, där hon fick sjunga in ett tjugotal visor på skivor. Skivorna spelades i radio och ryktet om den unika vissångerskan från Nötö spreds till Sverige. Efter kriget ombads Svea att ytterligare spela in sina visor och hon sjöng i Sveriges Radio Annandag jul år 1958. Detta program följdes av fler och Svea blev så småningom vida känd som den betydelsefulla tolkare av folkvisor som hon var. Som en följd av kontakterna till Svenskt visarkiv i Stockholm flyttade Svea Jansson 1959 till Sverige. Sitt stora genombrott fick hon 1962, då Sveriges Radio utgav Den medeltida balladen. Hennes visor spelades i radio, hon intervjuades i radio- och tv-program och blev ombedd att sjunga sina visor vid konserter, fester och sammankomster. Ungdomens dröm hade gått i uppfyllelse. (ibid.)

År 1964 fick Svea ta emot Nordiska museets Artur Hazelius-medalj i silver för sin insats som traditionsbevarare. År 1978 utgavs en lp-skiva Svea Jansson sjunger visor från Åbolands skärgård, innehållande tidigare inspelningar med Svea. (ibid.)

Svea bodde i Sverige hela resten av livet och dog 1.12.1980 i Skövde. Bara några dagar senare, på självständighetsdagen den 6 december, skulle hon ha fått motta medaljen Pro Finlandia. Urnan med hennes stoft fördes till Nötö, graven finns på Nötö kapells gravgård.

Till sist

Skärgården har präglats av en uppfattning att man har levt där på “traditionellt” vis i århundraden. Till idyllen hör betande boskap, får, lamm och fiskebåtar av trä vid vattenbrynet. Verkligheten är en annan. Skärgårdens historia har varit förändringens historia.

De föränderliga omständigheterna har ställt stora krav på befolkningens anpassningsförmåga för att tillgodose de olika behov som tidsperioderna och förhållandena har krävt.

Kanske hittar även du som läsare frågor om något ämne som du vill veta mera om. Du kan börja med att bekanta dig med den virtuella Kulturstigen som hittas på Hembygdsföreningen hemsida *notohbf.auf.fi*. Rent konkret går stigen via de gamla gårdarna som utgör Nötö bycentrum. Längs stigen finns också väderkvarnen, den gamla folkskolan och kapellet. Med hjälp av den virtuella kartan kan du klicka på de olika besökspunkterna och få ytterligare information. Stigen börjar vid byns hamn och är märkt ut i omgivningen med vita pilar.

Om du vill bekanta dig med Nötös omväxlande natur, skärgårdens födelsehistoria och de arkeologiska forngravarna, kan du klicka på Naturstigen på samma karta. På samma sätt får du mera information genom att klicka på de olika punkterna, men allra bäst upplevs stigarna så klart på plats och ställe.

Till grund för den här publikationen finns källmaterial som består av allt från vetenskapslitteratur till arkiv och dagböcker. Mycket information har också hämtats från olika internetsidor. De olika arkiven är fulla med historiskt material, bilder, texter och inspelningar som det lönar sig att dra nytta av. Om arkivens, bibliotekens och museernas föremål intresserar, är söktjänsten *finna.fi* ett bra ställe att börja på.

Jag rekommenderar även följande verk för ytterligare läsning om Skärgårdshavet: Benedict Zilliacus *Utöar* och Stefan Lundbergs *Skärgårdsboken*. Dessa böcker ger en levande beskrivning av Skärgårdshavets olika historiska skeden. Den förstnämnda erbjuder också en hel del recept till handelsmannen Runar Abrahamssons läckerheter från skärgården.

Memoarer om barndom och ungdom på Nötö har skrivits både av Guy Ejderhamn (*En Nötöbos upplevelser av dramatik, livsvillkor och historik*) och Krister Mattsson (*Morotstjuven* samt *Backaiten*).

Forststyrelsen och miljöministeriet har gett ut många publikationer som handlar om Skärgårdshavets natur och kulturlandskap och hur de skyddas. Utinaturen.fi ger utförlig information åt resenärer och äventyrare som vill besöka Skärgårdshavets nationalpark.

Puujaveneverstas.fi rekommenderas för den som är intresserad av traditionella båtar och *Turkusteamers.com* om åboländska ångbåtar och deras historia intresserar. Hela artikeln om Folkhälsans hälsobåtar som styrde längs med sydkusten kan läsas här: *https://www.folkhalsan.fi/tidningen-folkhalsan/artiklar/folkhalsan-i-tiden/. Ann-Marie Häggmans artikel om Svea Janssons livsskeden finns att läsa under följande länk: http://www.sls.fi/sites/default/files/pdf/1705.pdf*

Källförteckning

Ejderhamn, G. 1999. En Nötöbos upplevelser av dramatik, livsvillkor och historik

Faunatica 2013 http://www.faunatica.fi/raportit/Faunatica_Raportti_Paraisten_Nauvon_SCI_Natura-arviointi_2013.pdf

Forsell, H (Toim.), 1986. Sea Finland – Kuvia Suomen merihistoriasta. Museiverket

Häggman, A-M. Källan 2011 : 1, s. 10-14, Helsingfors : Svenska litteratursällskapet i Finland

Jansen Pekka. 2017. Intervju på nötö, augusti 2017.

Kuusisto, E. 2015. Saaristoaisainneuvottelulautakunta, työ- ja elinkeinoministeriö. http://mmm.fi/documents/1410837/1948019/Suomi_Saarten_ja_vetten_maa_esite_suomi.pdf/df821c0f-2bac-4242-acac-2945bdf687e6

Lintuatlas 2017, http://atlas3.lintuatlas.fi/tulokset/ruutu/666:320

Lundberg, S. 2003. Skärgårdsboken. Huvudstadsbladet

Mattsson, Kriter 2010. Morotstjuven

Mattsson, Kristin 2016. Nötö skola – Historik (opublicerat)

Forststyrelsen 2014

https://julkaisut.metsa.fi/assets/pdf/lp/Muut/suomenlahtiselvitys.pdf

Nikkilä, P. 1986. Rakennushallitus. Saaristomeren rakennusinventointi

Nordkvist, J. 2007. Turunmaan ulkosaariston asukasselvitys. Region Åboland Rf.

Seeskari, D. 2004. Kauppias Runar Abrahamssonin haastattelu.

Tuovinen, T. 1991. Finska Skären. Konstsamfundet.

Tuovinen, T. 2001. Tidskriften Skärgård http://www.skargard.fi/arkiv/2001-3/tuovinen.htm

Wikipedia 2017, https://fi.wikipedia.org/wiki/Saaristomeri

WWF 2014, https://wwf.fi/mediabank/6184.pdf

Ympäristöministeriö 1992. Arvokkaat maisema-alueet - Maisema-aluetyöryhmän mietintö II. YM:n mietintö 66/1992, https://helda.helsinki.fi/handle/10138/29087

Zilliacus B.1974. Utöar. Tammi

Zilliacus, K. 1991. Finska Skären. Konstsamfundet

Åbo Akademi, Folkloristiska arkivet (ÅA) Intervjuer med Nötöbor 1992

Nötö

N 59°57,1'E21°44,8'

Seevärdheter
Nähtävyydet

Klockarsten/Soivua kivi
Forngravar/Muinaishaudat
Jättekast/Siirtolohkare

Tervetuloa **Nötöhön**, yhdelle saaristomeren kansallispuiston suurimmista saarista. Täällä on jäljellä kulttuurihistoriallisesti arvokas vanhoista tiloista koostuva kylä, jonka keskellä seisoo vanha tuulimylly ja muutaman minuutin kävelymatkan päässä kylän satamasta vuonna 1756 rakennettu kappeli. Nötön muinaisesta historiasta kertovat pohjoiskärjestä löytyvät muinaishaudat sekä arvoituksellinen soiva kivi. Nötön luonto on monipuolinen. Maisema vaihtelee niityistä mäntymetsiin ja korkeisiin kallioihin. Nötön nähtävyyksiin ja luontoon on mahdollista tutustua vieraillijoita varten suunniteltuja reittejä pitkin. **Notohbf.auf.fi** sivustolla sijaitsevan sähköisen karttapohjan avulla pääset tutustumaan reittien varrella oleviin kohteisiin tarkemmin.

Kulttuuripolku (2 km) seuraa kyläteitä ja kiertää Nötön vanhoista tiloista koostuvan kyläkokonaisuuden. Reitin varrella näet kantatilojen lisäksi muun muassa tuulimyllyn, vanhan kansakoulun sekä kappelin. Reitti lähtee kylän satamasta ja on merkattu maastoon valkoisilla nuolilla.

Maisemareitti (3,5 km) kulkee vanhaa kylätietä pitkin koilliseen soivalle kivelle. Matkalla on mahdollista poiketa saaren pohjoiskärjessä sijaitsevilla muinaishaudoilla ja palata kallioita myötäileviä näkoalareittiä takaisin kylälle.

Nötön lounaiskärki (4 km). Kahden kilometrin päässä satamasta seisoo suuri **siirtolohkare**. Reitti kulkee ensin kylätietä pitkin etelään kappelin ohi ja kääntyy sitten lounaaseen. Matkalla ohitetaan laaja pirunpelto. Auringonlaskun aikaan lounaiskärjestä avautuu upea näkymä Nötön selälle.

Välkommen till **Nötö**, en av Skärgårdshavets största öar. Nötö har ett kulturhistoriskt välbevarat bysamhälle som består av gamla gårdar. I mitten av byn står väderkvarnen. På gångavstånd från hamnen finns kapellet som är byggt år 1756. Forngravarna på öns norra sida vittnar om Nötös anrika historia, liksom den gåtfulla klockarstenen som man kan spela på. Nötös natur är mångsidig, landskapet präglas av vidsträckta fält och täta tallskogar. För att bekanta sig med Nötö och öns sevärdheter kan man gå olika vandringsstigar som är planerade för besökare. På **notohbf.auf.fi** finns en virtuell karta med mera information om Nötös sevärdheter.

Kulturstigen (2 km) följer byvägarna via de gårdar som utgör Nötö by. Stigen går också via väderkvarnen, folkskolan och kapellet. Kulturstigen börjar vid hamnen och är märkt ut med vita pilar.

Landskapsstigen (3,5 km) går mot nordost längs Mjoösundsvägen. På vägen finns Klockarstenen och längre norrut hittas forngravarna. Tillbaka kan man gå längs bergsstigen som går över klipporna och erbjuder fina utsiktsställen. Stigen mynnar ut vid Norrgrannas.

Vägen till **Nötös sydvästra udde** (4 km) går söderut förbi kapellet och vänder sedan mot sydväst. Stigen går förbi ett stort klapperstensfält och längst ute på udden står **jättekastet**. Från udden öppnar sig en vacker utsikt mot Nötöfjärden, speciellt vid solnedgången.

Kulturstigen
Kulttuuripolku

1. Sjögrannas
2. Väderkvarnen/Tuulimylly
3. Backgrannas & Bäckas
4. Norrgrannas
5. Havsborg
6. Grannas
7. Södergrannas
8. Gamla telefoncentralen/Vanha puhelinkeskus
9. Hembygdsgården/gamla skolan/Kotiseututalo/vanha koulu
10. Kalvik
11. Kapellet/Kappeli
12. Nygrannas "Oppstu"
13. Västergrannas "Nederstu"

notohbf.auf.fi